

Zasjede na cesti Bihać - Gračac

(14. oktobar - 9. novembar 1943)

Do oktobra 1943. godine samo su dva bataljona 1. brigade »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan« - vodili borbe protiv njemačkih jedinica, i protiv pješadije, i protiv tenkova. Iz te prve borbe, na cesti Kostajnica - Dvor na Uni, brigada je ponijela prvi mitraljez njemačke proizvodnje, »šarac«. Bataljonima »Božidar Adžija« i »Matija Gubec« borbe protiv Nijemaca su tek predstojale. Borci tih bataljona su se za njih dobro pripremili, što će pokazati rezultati oktobarskih sudara duž ceste između Bihaća i Gračaca.

Izmijenjeni protivnik je bio uočljiv i po promjeni u naoružanju 1. brigade. Od jeseni 1943. godine uglavnom sve novo oružje 1. brigade bit će »dobivano« od njemačke vojske, kao što je do tada uzimano od ustaša ili Talijana, a rjeđe (jer su ga manje imali) od četnika. Protivnika kojeg su tukle i razoružavale jedinice 1. brigade u svim razdobljima dade se prepoznati upravo po naoružanju. Na primjer, naoružanje maja 1943. poslije prve opsade Gospića: brigada ima od 10 mitraljeza (3 jugoslavenska i 7 talijanskih, od 33 puškomitraljeza 20 jugoslavenskih i 13 talijanskih...) ⁷⁹¹⁾ U septembru, poslije zasjede »Marka Oreškovića« kod Bruvna, brigada već ima 2 mitraljeza oteta od Nijemaca, proizvedena u Austriji (Schwarlose), 3 brede i 8 fijata, a od puškomitraljeza 19 zbrojovki i 13 talijanskih (Fiat i Brixia). A 30. oktobra, poslije učestalih zasjeda na cesti kroz istočnu Liku, 1. brigada je imala 6 njemačkih mitraljeza. ⁷⁹²⁾

Borbe glavnine 1. brigade protiv Nijemaca počinju u drugoj polovici oktobra. U sela s ruba Plješevice, u udbinskom kotaru, u Ondić, Krcanu i Visuć, brigada je, bez 1. bataljona, koji je još nekoliko dana zadržan kod Gospića, stigla prije 14. oktobra, jer je toga dana - što se vidi iz izvještaja štaba brigade od 15. oktobra - »izvršeno odmaranje ljudstva, čišćenje oružja i popuna municije«. ⁷⁹³⁾

Nikad do tada brigada nije bila tako malog brojnog stanja. ⁷⁹⁴⁾ Od Hjev je bio ogroman, uglavnom kadrovske naravi. Prva brigada je najprije dala komandni kadar za kninski sektor i 19. diviziju, zatim za Karlovački odred, a u septembru za novoformirane istarske i primorsko-goranske jedinice. Upravo »odlaskom boraca za XIII diviziju«, javljeno je štabu 1. hrvatskog korpusa, »jedinice su se još više smanjile«,

Ĥ^AVU, 796, 32-2/3

⁷⁹²⁾ Isto, 40-3

⁷⁹³⁾ Zb. NOR, V/20, 345

⁴¹ Krajem septembra: u jedinicama je bilo 682 partizana i 79 partizanki, odsutnih 262. Mjesec dana kasnije komandant divizije piše: »U našim brigadama nemamo loš ni po 1000 ljudi«. (AVII, 796, 31-1)

tako da »u nekim desetinama ima po jedan ili dva čovjeka«. ^{795>} Kad su bataljoni »Pekiša Vuksan«, »Božidar Adžija« i 4. bataljon (u ono vrijeme bez posebnog imena) sa štabom brigade, četom veze, Pratećom četom i inženjerskim vodom stigli u Udbinu, imali su samo 340 boraca. Istina, iskustvo boraca i dobro naoružanje s dosta municije (svaka desetina ima puškomitraljez, a prateća četa ima 5 minobacača) bili su značajni faktori u mjerenju snage i mogućnosti brigade, ali popunu su ipak svi željeli.

Novodošli borci, prikupljeni u jednom centru; Primorci, Gorani, Istrani i (u manjem broju) Dalmatinci, nisu početkom oktobra razvrstani po brigadama. Bilo je naređeno da se najprije »vrši sa novomobilisanim ljudstvom kratka vojnička i politička obuka«, koja je završena do 23. oktobra, kad štab brigade obavještava da je »brigada primila veći dio novih boraca« odnosno da se »pristupilo popunjavanju i sređivanju jedinica sa novim borcima«. ^{796<}

Kad su bataljoni »Pekiša Vuksan«, »Božidar Adžija« i »Matija Gubec« krenuli prema gračačkoj cesti, zajedno nisu imali više od 350 boraca. S tim bataljonima su zamjenik komandanta Dragan Rakić i operativni oficir Miloš Čanković 14. oktobra iz Visuća krenuli na prvu akciju na cesti Lapac - Gračac. Prešavši besputnu šumu najjužnijeg panoška izlomljene Plješevice, preko Jernaneše, Sarajeva i Javornika, 3. bataljon je s Čankovićem krenuo prema Bruvnu, a 2. i 4. prema zuleševičkim serpentinama na Mazinskoj planini.

Jutro 15. oktobra je bataljone zateklo u zasjedama.

Najprije je neprijateljska motorizirana kolona - 29 kamiona, oklopna kola 2, tenka i tri motorbicikla - ušla u zasjedu 2. i 4. bataljona nad cestom što svija preko Logorišta. Znak za napad dao je komandant 4. bataljona Đuro Drobac, pa kad je »desno krilo našeg IV bataljona otvorilo prvu vatru«, odjednom je sve planulo na Zuleševici i Logorištu: »sve naše snage i sva naša oružja sručili su žestoku puščanu i mitraljesku vatru kao i ručne bombe na neprijatelja i njegovu autokolonu«. Prije nego što se neprijatelj snašao, Đuro Radovanac i Đuro Drobac su povelili svoje čete na juriš, pri čemu su - bit će sutradan kazano u izvještaju štaba brigade - »pobile i odbacile neprijatelja sa ceste«. Borba je trajala od 8 do 9.30 sati.

Poslije tridesetminutne tišine, prije nego što je s ceste izvučen sav ratni plijen, s bočnih osiguranja je javljeno da »iz Mazina dolaze tri neprijateljska tenka, kao pojačanje spaljenim i uništenim neprijateljskim dijelovima«. Ponovo prvi u akciju ulazi 4. bataljon Matija Gubec: više ručnim bombama, bačenim iz neposredne blizine na tenkove, nego mitraljeskom vatrom, zaustavlja neprijatelja. Za to vrijeme plijen je izvlačen najvećom brzinom, ali sve se nije moglo »iz razloga što je neprijatelj sa pravca Mazina tukao jakom minobacačkom i artiljerijskom vatrom, a osim toga neki od kamiona bili su popaljeni, iz kojih je stvorena velika detonacija i nije se moglo u blizini njih raditi«. ^{797<}

AVII, 419, 46/1-5

⁷⁹< Isto, 800, 20-6

⁷⁹⁷> Zb. NOR, V/20, 346

Uspjelo se izvući, uz pomoć naroda iz zbjegova na Mazinskoj planinii, 2468 kilograma ribljih konzervi, 110 paketa putera i 110 konzervi putera, 600 kilograma sira, 230 kilograma šećera, 1050 kilograma makarona. .. Sve je to činjeno žustro i brzo. Nekoliko dana kasnije Dragan Rakić će za brigadne novine pisati: »Čujem komesara brigade kako tiho razgovara s ljudima: Moramo izdržati svi, ako ne zbog nas odraslih, onda zbog ove djece u zbjegu, zbog njihove djece. 'Izdržat ćemo... «⁷⁹⁸

Južna, bruvanjska zasjeda, kod Radakovića kuća, također je sačekala njemačku autokolonu, koja se vraćala iz Dalmacije. Kamioni su prevozili vojsku. Kad je čelo auto-kolone ušlo u zasjedu izvršen je napad. Za bataljon »Božidar Adžija« čitava kolona je bila prevelik zalogaj, zbog toga je Branko Rađenović odlučio da se napada samo čelo, nekoliko prvih kamiona. U izvještaju štaba brigade će štab bataljona biti pohvaljen i za »napad, izveden na najbolji način, i za to što su borci »uspjeli na juriš odbaciti neprijatelja od prvih kamiona«, pri čemu je 1 kamion spaljen, »a dva su uništena bombama i mitraljezima«.⁷⁹⁹

Bataljon »Božidar Adžija« nije imao gubitaka, a na cesti kod Zuleševice i na Logorištu 1 borac je poginuo, a 4 su ranjena, većinom od zapaljenih kamiona u kojima se nalazila municija, koja je prigodom paljenja eksplodirala«.⁸⁰⁰ Zapaljena su 33 kamiona, a na motor-biciklu su Dragan Rakić i Đuro Radovanac preko plješevičkih gudura, kroz bespuće, odnijeli prvi izvještaj u štab brigade. »Na pitanje kako je mogao doznati motocikl preko onakvih vrleti, zamjenik komandanta Dragan reče smješeći se: »Htio sam da se provezem na švapskom motoru putem kojim se još niko nije provozao«.⁸⁰¹

U narednim zasjedama učešće je imao i 1. bataljon.

Do početka novembra nema dana a da između Gračaca i Bihaća nije izveden veći ili manji napad na neprijatelja, koji je, uglavnom, kao i 15. oktobra, sačekivan na cesti, u zasjedama. Dugo je pamćen i u dženpnim novinama opisivani prepad dvojice iz kurirske grupe: četrnaestogodišnjaci Stevan Ribar (najmlađi u brigadi, koji će kasnije dobiti »Spomenicu 1941«), onda nešto viši od 150 centimetara (kasnije je, poslije rata, izrastao u dugajliju od 193 centimetra), i malo krupniji (onda) Mile Suput su - noseći poštu jednom isturenom bataljonu - na poljani pored Une primjetili nerasedlane njemačke konje. Prišunjali su se i uzjahali, pa u galopu odjurili. Konji su predani zamjeniku komandanta brigade i komandantu 4. bataljona, a dječaci su dobili pohvalu i satove.

Na cesti su veće borbe vođene 18, 20, 23, 26. i 29. oktobra. Ako je suditi prema izvještajima štaba brigade, neprijatelju su redovno nanošeni veliki gubici i neprijatelj se svakog puta, ako je samo imao priliku, »dao u panično bjekstvo«.⁸⁰²

⁷⁹⁸> Almanah o trogodišnjici VI proleterske divizije, Zagreb 1945, 17

⁷⁹⁹> Zb. NOR, V/20, 347

⁸⁰⁰> Isto

⁸⁰¹> Almanah VI divizije, 17

⁸⁰²) Tako se u jednom izvještaju, o borbi vođenoj 18. oktobra ispred Orovca, podno Jaukovićeve vrha, kaže kako je samo 3. vod 1. čete 1. bataljona natjerao u biieg 200 njemačkih vojnika. Budući da one jeseni vodovi u 1. brigadi nemaju niti 20 boraca, teško je vjerovati podatku o »paničnom bijegu 200 Nijemaca«. Ili izvještaj o tome kako je vod Dragana Sijana Brovingera razjurio »70 vojnika sa sedam kola i 10 mazgi«. (AVII, 800, 21-6, Zb. NOR. V/20,434) Komandant brigade Milan Dimić tvrdi d* »podaci nisu davani napamet« odnosno da je »bilo kako je napisano, jer smo se držali činjenica«.

Najžešće borbe između Bihaća i Gračaca vođene su 21. oktobra; 1. i 4. bataljon su upali - pokušavajući postaviti zasjedu - u njemačku zasjedu, a 3. bataljon je u posljednji tren izbjegao opkoljavanje. Nijemci su, očito, vrlo brzo shvatili partizanske načine, pa su pokušali parirati. Komandanti 1. i 4. bataljona, Jovo Bursać i Đuro Drobac, poslije sudara na Capačuši, kod Nebljusa, tvrdili su da su pravodobno isturili patrole, izlazeći na cestu, ali te patrole nisu otkrile 300 njemačkih vojnika raspoređenih upravo tamo gdje su Bursać i Drobac namjeravali rasporediti svoje čete. Oba bataljona su napadnuta s razmaka od 150 metara, i čete su odstupile bez mnogo reda i otpora.⁸⁰³

U izvještaju o gubicima nema podataka da je na Capačuši predzoru 21. oktobra zarobljen devetnaestogodišnji Petar Bursać, koji će pretkraj rata biti vraćen iz zarobljeništva među zamijenjenima. Iz 4. bataljona poginuo je zamjenik komesara 2. čete Petar Pejić, a dvojica su ranjena. Komesar 2. čete Milan Dubajić, koji je uoči borbe na Capačuši primio četvu od oboljelog Sime Bauka, organizirao je protujuriš da bi spasio svoj zamjenika. Protujuriš je uspio. Komesar Dubajić i bolničarka Mika Graovac su izvukli partijskog sekretara Pejića, ali mu nisu mogli pomoći. U tom protujurišu Milan Dubajić je teško ranjen, pa je poslan na liječenje u Italiju.

Popodne 21. oktobra, tridesetak kilometara južnije od Capačuše, borbu protiv »500 vojnika, 9 tenkova i 2 topa« vodile su dvije čete »Božidara Adžije«. Adžijine čete su bile u zasjedi između Bruvna i Deringaja, kod Dukića. Uvijek oprezni Branko Rađenović je pravovremeno uočio manevar njemačkih snaga, koje su - po svojoj prilici sa znanjem o zasjedi partizanskih četa - izvele manevar okružujući »Božidara Adžiju«. Obaviještena od izviđačkih patrola o njemačkom manevru, »zasjeda se povukla zapadno od Rudopolja, u padine Risovca, odakle je otvorila vatru na neprijatelja«, koji se »oko 15 časova povukao, a zatim je tukao naše položaje sa artiljerijom«.⁸⁰⁴

Dva dana kasnije na položajima kod Bruvna istakla se 2. četa »Božidara Adžije«. Četu je tada pri put u borbu uveo njen novi komandir Jandre Žunić, dotad sekretar lapačkog kotarskog komiteta. Molio je da mu, kao bivšem podoficiru, bude dana komandirska, a ne - mada je imao velikog uspjeha kao partijski rukovodilac - komesarska dužnost. Kod Bruvna, 23. oktobra, Nijemci su kao i 21. oktobra pokušali da s leđa napadnu zasjede »Božidara Adžije«. Dok se glavnina bataljona povlačila u pouzdanu partizansku bazu pod Resnikom, Tupaie, Žunić je s desetak boraca komande mjesta Gračac i s njihovim komandantom Dušanom Ličinom Nijemcima zašao s leđa i napao ih na najpogodnijem mjestu, nanijevši im znatne gubitke. Iz »Adžijinog« bataljona su poginuli deseteri Nikola Klačnja i Bogdan Vejin, te mitraljezac Danilo Damjanović.⁸⁰⁵

U tom izvještaju se ne kaže da li je neprijatelj panično bježao, ali u opisu borbe vođene kod Nebljusa 26. oktobra ponovo se kaže da su Nijemci jedva stigli pokupiti tek neke od ranjenih i poginulih. Neprija-

⁸⁰³ Zb. NOR, V/20, 598

⁸⁰⁴ AVII, 800, U-6

⁸⁰⁵ Isto

telj je kod Nebljusa - piše štab brigade - »razbijen«i tako razbijen »je u paničnom bijegu produžio bjekstvo u šumu Babin vrh stazom prema Krazima i nigdje se nije zadržao.«⁸⁰⁶

Kod Kruga, to jest između Kruga i Nebljusa, 26. oktobra i na Zuleševici 29. oktobra, neprijatelj je prema ocjeni štaba brigade - imao 90 mrtvih vojnika, a 1. bataljon kod Nebljusa, kao ni 2. na Zuleševici nemaju baš nikakvih gubitaka.⁸⁰⁷

U borbama poslije 21. oktobra sudjelovali su i novodošli, koji su upravo prošli kroz kratku, ali dobro obavljenju vojno-političku obuku. Štab brigade je poslije njihovog vatrenog krštenja stekao dojam »da ih većina ima dobrih«, odnosno da su popunom »bataljoni kao cjeline« u stanju izvršiti svoj zadatak. Novi borci su u prvim borbama pokazali »potpuno povjerenje u svoje rukovodioce«. Samo prema ocjeni štaba brigade »mali broj novodošlih boraca« - i pri tome se kaže da se ocjena odnosi na 12 Talijana - »govorili su da naši oficiri ne znaju ništa, nego staviti preko sebe torbe i malo papira u iste, te tako samo naređivati i komandovati.«⁸⁰⁸ Talijani su u nekoliko navrata pozivani na razgovor i u štabove bataljona i u štab brigade, temeljito su preispitivani i instruirani, tako da su već početkom novembra shvatili kako su u ocjenama pretpostavljenih u zabludi, odnosno da je »kod partizana drugačije nego u talijanskoj vojsci, to jest da su drugovi komandiri i komesari u partizanima zaista najbolji, i uvijek primjer.«⁸⁰⁹ U tom razdoblju komandni sastav 1. brigade se - po ocjeni štaba divizije - »u svim akcijama pokazao samostalan i odlučan«, a borbenost i moral kod boraca bili su na dostojnoj visini.⁸¹⁰

Od 25. augusta, kad je brigada imala oko 900 boraca u stroju, do kraja oktobra, iz njenih je bataljona u Gorski kotar i Istru poslano oko 80 boraca. U tom razdoblju divizija je iz goransko-istarskih krajeva primila oko 500 boraca. Pored tih 500, regrutirano ih je još više u odred »Plavi Jadran« koji je bio u sastavu 6. divizije. No, i pored toga, štab divizije, je smatrao da je pitanje daljnje popune⁸¹¹ »sad za nas najaktuelnije«.

Divizija je popunjavana sve do polaska u Bosnu: samo od 1. do 8. novembra u nju je uključeno više od 200 boraca: 30. oktobra je u diviziji 3669 ljudi, ali mnogi od njih - stariji, bolesni, nepokretni - neće krenuti u sastav 1. proleterskog korpusa. Prva brigada je 30. oktobra imala »na licu« 1092 čovjeka: 304 u komandnom kadru. Prema socijalnom sastavu: 138 radnika, 827 seljaka, 69 zanatlija, 30 vojnopolicijskih lica, 21 intelektualac. Prema nacionalnom sastavu: 850 Srba, 225 Hrvata 4 Muslimana i 11 Talijana. Politička pripadnost: 210 članova Komunističke partije i 191 član Komunističke omladine, 37 kandidata za prijem u Partiju i 634 »bespartijca«. Po spisku je 1. brigada 30. oktobra imala 1247 boraca i 105 drugarica. Među 260 odsutnih bilo je 13 partizanki. Divizija je imala »ukupno u rashodu 1040«, i to: ranjenih na liječenju u bolnicama - 237;

⁸⁰⁶> Zb. NOR, V/20, 598

⁸⁰⁷) I s t o

⁸⁰⁸) AVII, 800, 20-6

⁸⁰⁹) Izjava Francesca Amroza, Bihać 17. 11. 1985.

⁸¹⁰> Zb. NOR, V/20, 599

⁸¹¹> AVII, 419A, 47/1-11

bolesnih na liječenju u bolnicama - 140; kod kuće na bolovanju - 253; kod kuće na odsustvu - 53; samovoljno napustili jedinicu - 137; na kursevima izvan divizije - 118; privremeno prekomandiranih - 34; nepoznato gdje se nalaze - 32. (AVII, 796,17-10 i 796,38-1).

U dane priprema za odlazak divizije iz Like, poslije značajnih otkomandi (bilo je naređeno da brigada za tri nove brigade u Dalmaciji »dade nešto kadra«, odnosno da dade »potreban broj stariješina«),⁸¹² i da 13. diviziji uputi ukupno s borcima iz ostalih brigada 6. divizije 100 »starih boraca - partizana, koji će biti raspoređeni po brigadama 13. divizije radi učvršćivanja tih jedinica«, te isto toliko da uputi »za Istru, gdje će tamošnjim našim jedinicama poslužiti u istom cilju«⁸¹³ 6. divizija je iz svake brigade morala uputiti »po 50 boraca i 10-15 stariješina za komandni kadar« novoosnovanog Ličkog partizanskog odreda.⁸¹⁴

Zbog učestalih prekomandi, kad iz brigade odlaze stari borci da bi u Istri, Primorju, Gorskom kotaru i Dalmaciji preuzeli komandu u novoosnovanim partizanskim jedinicama, u svim bataljonima se učestalo mjenja niži komandni kadar.⁸¹⁵ Naprosto, nemoguće je pratiti gotovo svakodnevne promjene starješina u vodovima i četama.

Uveliko izmijenjenog sastava, sad s mnogo Primoraca, Dalmatinaca, Istrana i s dosta Talijana, 1. lička brigada je sve manje bila uistinu lička. Gotovo u svakodnevnim zasjedama u rajonu Bruvna, između Mazina i Gornjeg Lapca ili u rajonu Nebljusa, brigada je kalila nove borce za velike predstojeće pokrete i operacije. Neprestano su održavani kur-

⁸¹² Zb. NOR, V; 19, 251

si« Isto

8¹⁴) Isto

⁸¹⁵) Najveće kadrovske promjene su, poslije 4. augusta i 6. septembra, i 8. novembra 1943. godine. Naredbom broj 20 štaba brigade, »po ukazanoj potrebi, a prema mišljenju starješina«, u 1. bataljonu su postavljeni novi komandiri vodova: Košta Narančić, Dušan Bokan i Luka Smiljanić, i novi delegati: Luka Opačić, Mile Grbić, Đuro Tankosić, i Rade Svilar; u 2. bataljonu imenovano je šest novih komandira vodova: Milan Ribar, Čedo Čortan, Milan Rašić, Dušan Pavković, Đuro Vitas i Milan Mandić; u 3. bataljonu imenovana su tri nova vodnika i sedam novih delegata: Dragan Pejić, Stevo Levnajić, Milan Narančić, Trifun Vukojević, Miloš Kmezić, Mile Zorić, Petar Radenović, Nikola Uzelac, Dmitar Puvača, Nikola Pajić. Naredbom broj 34 štab brigade je 8. novembra, poslije definitivne popune brigade uoči pokreta u sastav 1. proleterskog korpusa, »na prijedlog štabova batljona i komandira čete za vezu, a po odobrenju štaba VI divizije«, izvršio nova »imenovanja i postavljenja«: za komandira četa: Miloš Todorić, Nikica Dejanović i Jandrija Prijić; za komesara čete: Petar Radenović, Simo Baškot, Mirko Lasković i Đuro Ljuština; za zamjenike komandira četa: Mirko Župan, Milan Ribar, Milan Stojanović, Gojko Njegovan i Sava Radenović; za zamjenike komesara četa: Gojko Banjeglav i Ilija Zorić; za vodnike: Stevo Novaković, Nikola Kuprešanin, Rade Kraljinović, Milan Žezelj, Vlade Pejić, Dane Košić, Đuro Dubajić, Mane Košić, Mile Čalić, Božo Rajčević, Mile Jakšić, Mate Balenović, Jovo Zavišić, Rade Ljubobratović, Mičo Prodanović, Ilija Čanak, Dušan Bokan, Dušan Medić, Jovo Majstorović, Stevo Medić i Đuro Damjanović; za delegate vodova: Janko Svilar, Cvetko Marić, Bogdan Vlaisavljević, Ilija Pilipović, Danica Plečaš, Petar Maljković, Milan Nećak, Fanika Šutić, Anka Trkulja, Petar Dimitrašinović, Anda Bobić, Branko Grubišić, Dušan Paulić, Stevo Medić, i Milan Medić; za desetae: Milan Đilas, Vlade Filipović, Miroslav Pavić, Nikola Trtica, Mirko Grubić, Đukan Rodić, Ivan Nedoklan, Milan Kukić, Božo Baškot, Dane Baškot, Milan Basarić, Vlado Bursać, Đuro Gajić, Dušan Kmezić, Milan Gačeša, Ilija Surla, Milan Eror, Petar Vrićak, Mile Maljković, Ilija Kokotović, Vidoje Rakić, Dušan Eror, Dragan Mandić, Dane Cvijanović, Miloš Perić, Stevo Bauk, Josip Pintar, Dušan Šarac, Joso Asić, Josip Pastuović, Janko Dragaš, Milan Petković, Đuro Gnjatović, Vojin Vein, Srdo Poznić, Vaso Kukić, Nikola Đilas, Đuro Pjevač, i Branko Uzelac.

sevi svih vrsta i neprestano su provođena takmičarska natjecanja.⁸¹⁶ Intenzivne su veze s pozadinom. Skojevski sekretar Dane Skendžić 30. septembra piše da je »u svim mjestima, gdje su bili naši bataljoni, postojala veza s pozadinskim organizacijama, gdje se uzajamno odlazilo na sastanke i mienjala iskustva u radu«. Također su borci »potpomagali narodu u pravljenju zapaljenih kuća, u Vrepcu na primjer radilo je 90 boraca«.⁸¹⁷

U vrijeme učestalih okršaja na lapačko-gračackoj cesti, štab divizije je dobio naređenje da sve jedinice užurbano pripremi za pokret u Bosnu. Ne zna se kad je riješeno da baš 6. divizija bude ona hrvatska jedinica koja će ući u sastav novoformiranog 1. proleterskog korpusa, ali se zna da je zatražena jedna od boljih divizija. Prema sjećanju komandanta divizije Đoke Jovanića, njemu je odluka o odlasku divizije u sastav 1. proleterskog korpusa prenesena »oko 20. oktobra«.⁸¹⁸ Kad je komandant GŠ Hrvatske Ivan Gošnjak u svom štabu u Turjanskom Đoki Jovaniću i Giji Dimitrijeviću prenio odluku o ulasku divizije u 1. proleterski korpus, »naređeno nam je da ostavimo dio rukovodećeg kadra za Operativni štab za Liku,⁸¹⁹ da formiramo jedan Lički partizanski odred i izvršimo sve političke i vojne pripreme-za prebacivanje divizije u Bosnu«.⁸²⁰

Tito je smatrao da bi bilo najbolje da 6. divizija u sastav 1. proleterskog korpusa krene preko Bosanskog Grahova. U vezi s tim, Glavnom štabu Hrvatske je pisao 1. novembra:

»U (Bosanskom) Grahovu i okolici ima 2500 četnika Đujića, zato pošaljite odmah Šestu diviziju ovamo da ona uz put uništi četnike, a 19. dalmatinska divizija da uzme njene položaje dok ne dođu Slovenci«.

I 5. novembra je Tito tražio da 6. divizija krene »preko Grahova, Livna, Kupresa za Bugojno«, ali budući da je pokret odgođen, a žurilo se, Tito je prihvatio prijedlog Glavnog štaba Hrvatske da se pohod izvede pravcem centralna Lika - Srb - Drvar - Glamočko polje - Kupres - Bugojno.⁸²¹

⁸¹⁶ U izvještaju brigadnog komiteta SKOJ-a od 30. oktobra 1943. naveden je i »plan koga smo stvorili za takmičenje: Najavili smo takmičenje unutar SKOJ-evske organizacije i to: po organizacionom, političkom i odgojnom sektoru, a najboljoj SKOJ-evskoj organizaciji, po završetku takmičenja, zaključili smo dati prelazni pehar knjigu 'Gvozdena peta'. Osim toga partijska organizacija u bataljonima, da se takmičenje bolje potpomogne, na prijedloge našeg komiteta, obećali su dati posebni dar unutar svojih bataljona onoj SKOJ-evskoj grupi koja postigne najbolje rezultate u takmičenju. Tako je, na pr. u I, II i IV bataljonu obećato kao dar najboljoj SKOJ-evskoj organizaciji Istorija SKP(b) I glava, a III bataljon je obećao dati kao prelazni pehar sliku druga Tita i brošuru IV i V Hitlerova ofanziva. Zakazano takmičenje je počelo 20. X 1943, a završava 21. XI 1943... « AHIRPH, SKOJ - izvještaj 1. brigade od 30. 10. 73. U prethodnom takmičenju »za postignuće vojne vještine«, borci 4. bataljona su uspjeli rastaviti i sastaviti teški mitraljez »bredru« za 11 sekundi, a »jedna drugarica, Danica Božićković, partizanka našeg II bataljona, uspijeva rastaviti i sastaviti mali talijanski bacač za 45 sekundi«. U svim oblicima takmičenja »uzela je učešća sva omladina podstrekuta od strane skojevac«. (AHIRPH, SKOJ-6/514)

⁸¹⁷> AIHRPH, SKOJ-6/514

¹⁸⁾ Sačuvane su samo neke od Titovih depeša Glavnom štabu u vezi sa 6. divizijom i 1. proleterskim korpusom. Tito je 30. oktobra tražio od GŠH: »Uputite 6. ličku diviziju čim prije. ... « (Tito, n. d. 17,152)

¹⁹¹ Prvi komandant brigade Stevan Opsenica je bio načelnik toga štaba, a prvi komesar brigade, Uroš Krunić, komesar Operativnog štaba za Liku.

⁸²⁰¹ Đoko Jovanić, *Sesta lička divizija u trećoj godini rata*, Historijski arhiv Karlovac, Zbornik 8, Karlovac 1977, 587

⁸²¹> J. B. Tito, n. d. 17,171 i AVII, 119/1, 1-1

Oštro ukoren. Glavni štab Hrvatske je 6. novembra odlučio da 6. diviziju po dijelovima šalje u Bosnu. Tito je toga dana obaviješten da će 1. i 2. brigada, već uglavnom koncentrirane za pokret, krenuti u noći 7. i 8. novembra, a 3. lička bi pošla kasnije, kad joj bude omogućeno da se »odlijepi« od neprijatelja na položajima oko Gospića. No, taj plan nije prihvaćen, pa je štab divizije naredio i 3. brigadi da pospješi pripreme i da do popodneva 8. novembra bude spremljena za dugi i naporni marš.

Pismeno naređenje Glavnog štaba Hrvatske za pohod 6. udarne divizije ako je postojalo nije sačuvano, ali je - kao što je napisano štabu 13. proleterske brigade »Rade Končar« - vjerovatno i 6. diviziji savjetovano, ako i nije naređeno, da se vodi »računa o tome da ne vodite sa sobom ono ljudstvo za koje ste uvjereni da ne može izdržati napore kao na pr. bolesni drugovi i drugarice, naročito drugarice koje nisu navikle na napore i koje bi vam putem činile smetnje.⁸²²

Vjerovatno je, kao i u pismu štabu 13. brigade, kazano da divizija »kreće na put koji može mjestimično biti i teže prolazan«, pa je dano uputstvo da treba »hitno pristupiti organizaciji brdskih kuhinja«.

Budući da je očekivano da se ide »na put koji može biti mjestimično i teže prolazan«, Glavni štab je izričito naglasio da se »nikakav materijal ni oružje ne može transportirati sa kolima ili uopće na vuču, već sve mora biti nošeno na tovarnim konjima«. Kao vojno-političko objašnjenje, kazano je da će 1. proleterski korpus »vjerovatno u skoro vrijeme krenuti u Srbiju«. Naglašavano je da »Hrvatska neće biti slobodna dogod se ne uništi reakcija u Srbiji.⁸²³ Pripreme su bile kratke, ali obimne i svestrane, i u vojnom pogledu, i u pogledu opreme, kao i - posebno - u političkom pogledu. Prikupljeno je, i iz intendantura, i od roda, dosta odjeće, a nabavljeni su i tovarni konji sa samarima.

Brigade su naređenje za prikupljanje u udbinskim selima Kurjaku Srednja Gora, Komić, Poljica i Ondić dobile 5. ili 6. novembra. Upravo se pripremala proslava godišnjice oktobarske revolucije. Po svim visovima u noći 6. i 7. oktobra su zapaljene velike vatre.

U nedelju 7. oktobra 1. brigada je postrojena u Lončarima, seocetu od nekoliko kuća, kilometar istočnije od Ondića. Komandant i komesar divizije su tu izvršili smotru brigade. Pročitani su ukazi o unapređenjima u oficirske činove. Iz dnevnika referenta saniteta brigade Mladena Šikića saznajemo da je dan bio »lijep, sunčan« i da je on poslije smotre pregledao sve bolesne drugove: »Odvojio sam 17 boraca za pozadinu«. ⁸²⁴ Iz dnevnika Veljka Dimića saznajemo da su na smotri govorili Đoko Jovanić i »ruski kapetan«.

Tek poslije smotre u Lončarima, brigada je dobila naređenje štaba divizije za »nastupni marš u dvije kolone«. ⁸²⁵ Marš je trebalo da uslijedi u noći 8. i 9. novembra. U desnoj koloni, koja je krenula iz Tupaia preko Gubavčevog polja prema Kunovcu, nastupala je 2. brigada. U lijevoj koloni, uz štab divizije i prištapsk® jedinice, nastupaju 1. i 3. bri-

Zb. NOR, V/21, 45

823) Isto

824) Mladen Šikić, rukopis ratnog dnevnika, original kod dr Šikića

825) AVII, 797,14-2/3

gada. Lijeva kolona je morala poći prije 18 sati, nastojeći da neuočljivo pređe cestu Mazin - Bruvno i da do jutra bude u Srbu. Borci su upozoreni da cestu prelaze brzo, bez zastajkivanja, u najvećoj tišini«. Najstrože se zabranjuje: pušenje, paljenje vatre, glasan govor i miješanje jedinica.«⁸²⁶«

Ujutro 8. novembra počeo je padati snijeg, a oko podne je udarila bura.

Kolone su krenule kako je naređeno, ali su se zaustavile poslije tro-satnog, odnosno četvorosatnog marša. Ovog puta neprijateljsko nevrijeme je zaustavilo ličku diviziju u kojoj je na odlasku iz Like bilo više od 30 posto boraca izvan Like. Prva i Treća brigada sa štabom divizije su se zaustavile u selima zapadno od ceste Gračac - Mazin - Lapac, ispred Mazinske Previjske. Od Ondića dotle 15 kilometara. Bura je, noseći snijeg, tako mahnitala, da je i najsnažnije gorštace, rasle u burama i snijezima, na Mazinskoj Previjski vitlala, nosila i povaljivala. Ujutro, 9. novembra, činilo se da se vrijeme popravlja, barem tako je govoreno u jedinicama. U svakom slučaju, više se nije moglo čekati. Još jednom je sve što se nosi pregledano, poslušan je savjet divizijskog štaba i »naročita pažnja« je poklonjenja »zasamarivanju i tovaranju konja, tako da se za vrijeme marša, a naročito preko prelaza ugroženog puta ne dešavaju zastajkivanja oko popravke tovara.⁸²⁷ Neke su majke došle sve do Klapavica, do Previjske, a bi i dalje da im je dano. I supruge su muževe pratile, sestre braću, a uz braću i one koje su još bile tajna njihovih srca.

Do 19 sati 9. novembra jedinice 1. brigade su postavile osiguranja prema Bruvnu i Mazinu. Zbijena kolona je mirno prešla cestu prema Mandića - Draži.

Neprijatelj se ni s jedne strane nije pojavio.

U onom nevremenu sve živo je tražilo zaklon i krov nad glavom. A 6. diviziji je predstojalo 26 kilometara putovanja kroz kraj bez puteva, kroz snježne namete, u vijavici. Dok su bataljoni osiguravali prolaz glavini lijeve kolone, štab brigade je uspostavio red s četom za vezu na čelu, pa s pratećom četom i sanitetom. Oko 20 sati prema Mandića - Draži je krenulo i začelje kolone - 4. bataljon. Uspinjući se od Mazinske Previjske na istok, pored zapaljenih Mandića - kuća, ulazilo se u sve veće nevrijeme. Ali, još nekako je išlo preko zamrzlih brina Bukovca i između Drenovca i Sorjaka (k. 1286). No, kad je kolona izišla na vjetrometinu Strme Čemernice, činilo se da je ušla u pakao. Tu više ni dotad pouzdani vodiči, ljudi onih krajeva, nisu umijeli da se snalaze.

U strahovitoj mećavi nije se vidjelo ništa ispred sebe. Posrću i padaju čak i najjači, momci rasli u snijezima i nedaćama. »Dvojica boraca podupiru našeg malog bosanskog konjića da ne sklizne pod teškim teretom sanitetskog materijala«, zapisuje referent saniteta, od 8. novembra poručnik Mladen Šikić, koji je »oko 2 sata u noći počeo malaksavati«. Sutradan će biti sretan što nije zajahao, jer bi, piše »na konju se smrzao uslijed jake vijavice i studeni«. Čemernički vjetrovi, jaki i mrzli, naprosto su ubijali. Najteže je bilo Dalmatincima, Primorcima i Ist-

⁸²⁶> Isto

⁸²⁷> Isto, 796,15-1

ranima, koji dotad nisu doživjeli ličku mećavu. Ličani će se kasnije u sjećanjima i zapisima diviti Dinku Suriću i grupi Privlačana, koji su sve strahote čemerničkog nevremena dobro podnijeli; Dinko Surić je u stroju krtijaša u predzoru čak prvi poveo onu njihovu »Krtijaši, veselo, veselo je sve selo«. Dvije riječi su čitave noći prenošene s čela prema začelju; veza i pokret, a jedna je tražila načina da je vikanu sa začelja čuje čelo: čekaj! Na Strmoj Čemernici kolona se pocijepala, neki borci su popadali u snijeg, par konja se strmoglavilo niz skliski stranik. U sažetom zapisu Veljko Dimić, sekretar skojevske organizacije 4. bataljona, zapisuje da je na visoravni »počeo padati vlažni snijeg s burom, pa se na nama hvata led. Ništa ne vidiš. Otraga sjevne poneka raketa. Čujemo pucnjeve. Čuje se i poneka bomba, a dva puta mitraljez štekće. Znakovi da se prekinula kolona, da su drugovi zabasali«. U analizi na sastanku divizijskog štaba za tu pucnjavu u mećavi čemerničke noći bit će kazano da je nepotrebno šenlučenje, »što odaje ružnu sliku nedisciplinovane i neorganizovane vojske«, posebno stoga što je zbog toga dolazilo do tragičnih posljedica, tako da je bio ranjen jedan komandir čete. Samo oni koji su izgubili vezu s kolonom, malaksali, smažući posljednju snagu da se odupru udarima sjevernjaka i snijega, koji je do krvi sjekao lice, pa se po tim ranama odmah ledilo inje, znadu koliko je bilo opravdano njihovo pozivanje u pomoć: pucaj ili aktiviranje bombi. Bio se izgubio i referent saniteta poručnik Šikić. Sutradan kad se oporavio, u Ajderovcu, zapisat će kako je »u toj beznadnoj noći donio jedinu moguću odluku: da se ni za pedalj ne mičem od malog konjića Lisca. Obujmio sam ga oko vrata, priljubio mu se uz grivu, a na pari koja je sukljala iz Liščevih nozdrva pokušavam da se donekle zagrijem. Uz mene se kao čičak priljepila naša šesnaestogodišnja apotekarka', mala Židovka, gimnazijalka, koju smo spasili iz logora na Rabu. Jadno dijete! Dao sam joj iz moje torbe sve prnje. U dva navrata dajem joj po kocku šećera. Tako nas troje glavinjamo... i pristignemo kolonu«. Štab divizije će, ne prešućujući svoju odgovornost, kao ni odgovornost svih štabova i komandi, ustvrditi kako je bilo uočljivo odsustvo komande, kako se »sve prepušta slučaju«, bez čvrste veze, tako da su »mnoge naše jedinice lutale u raznim pravcima«. Posebno su kritikovane bolničke desetine, koje se »po brigadama nijesu uopće primećivale«, pa se »dešavalo da su bolesnici ostajali u snijegu, smrzavali se i prepuštali slučaju«, mada je bilo naređeno »da se četni bolničar, sa nosiocima ranjenika i jednim starješinom iz komande čete, kreće na začelju, prikuplja bolesne i iznemogle i predaje ih u divizijsku bolnicu«.

Štab divizije, kao da i sam nije prošao pakao Čemernice, u ošttrini kritike previđa činjenicu da ljudi naprosto jedno vrijeme marša, sat-dva iza ponoći, kad su se našli u paklu Strme Čemernice, naprosto nisu znali što da rade. Tek u jutro 10. novembra, kad je mećava počela jenjavati, i kad se potrgana kolona donekle povezala, po bataljonima su jeknule pjesme. Ima o tome zapis u već spomenutom dnevniku Veljka Dimića: »Posrnem i padnem. Ne znam tko me diže. Drže me. I drugi padaju. I druge dižu. Odjednom zaori pjesma. Pjeva vodnik Zaviša. Kolona uspravi. Kolona pjeva sa Zavišom. Sad smo opet partizani«.

Čemernica je uzela danak u krvi. Dimić zapisuje da se »smrzlo 7 drugova iz 1. brigade«. Po Mladenu Šikiću, na Čemernici je »ostalo zauvijek 14 boraca i mnogo konja«. Damjan Zorić spominje više promrzlih i dvojicu umrlih od studeni. Prema operacijskom dnevniku, na Strmoj Čemernici od studeni je umro jedan Talijan, a troje boraca (među njima jedna partizanka iz općine Nin) teško su promrzli. Iz 3. brigade trojica su umrla od studeni. U operacijskom dnevniku se kaže da je »ljudstvo dobro izdržalo« sve napore »za vrijeme ovog marša na kojem je vrijeme užasno«. Štab divizije je utvrdio, i pored svih kritika, da je »moral boraca bio na dostojnoj visini«.

No, ako je »moral boraca« i bio »na dostojnoj visini«, ipak je i u noći kad je savladan pakao Čemernice, i narednih nekoliko dana marševanja preko još nepoznatih, oku i doživljaju stranih područja istočno od Une, bilo dezertera. U noći 9. i 10. novembra iz prištapskih jedinica 6. divizije dezertirala su 4 borca, iz 1. brigade njih 14, iz 2. brigade 11, a iz 3. brigade - 34!⁸²⁸ Komandat divizije Đoko Jovanić će kasnije, poslije rata, pisati kako su u vrijeme pohoda za Bosnu »svi koji su izostali« unošeni u spisak dezertera, a zaista »to nije ispravno, jer su se gotovo svi oni priključili jedinicama koje su ostale u Lici«.⁸²⁹

Od 8 sati 10. do 13 sati 11. novembra 1. se brigada odmarala »po selima u srbskoj opštini. Jedinicama je dat odmor iz razloga toga što su bile previše zamorene usljed napornog marša«.⁸³⁰ Dok su borci sređivali popudbinu, čistili ili krpali odjeću, sređivali opremu i oružje, trojica iz 1. brigade su se iskrala i nestala u maglama Čemernice. Bit će kazano, bez imalo razumijevanja za njihove razloge, kao što inače oni koji ne odustaju ne mogu i neće da razumiju odbjege, da su ih prestrašili napori. Sami će, i ta trojica, i ostali iz ondašnjeg dezerterskog spiska, izjaviti kako su se prestrašili pred naslućenim daljinama, kako ih je u srcu zabezlo rastajanje od rođenih, kako nisu mogli smisliti sebe izvan rođene Like. Toga je dana, naime, tek u Srbu i srbskim selima, svim borcima kazano sve ono što je trebalo reći o velikom pohodu, o razlozima marša, o proleterstvu, o dalekoj Srbiji, koja »ište našu osvetu«.

Uoči polaska, i na dan polaska, uza sve uložene napore da se divizija opremi za put, da joj se iz raspoloživih rezervi dade sve što bi joj koristilo, ipak je većina boraca bila »slabe odjeće«, a »veliki broj bosih i slabe obuće«. Ipak, susret s narodom, posebno s omladinom, koja je već u rano jutro 10. novembra, čim je iznurena kolona prispjela u Srb, u dogovoru sa štabom divizije organizirala »patrole za prikupljanje opreme, materijala i stoke, koja je ostala za vrijeme prelaza preko Čemernice«, borci su iskazivali visoki moral, izvanredno raspoloženje i s pjesmom ulazili u kola, hvatajući se do razigranih djevojaka koje su o njima pjevale:

Partizani, pola roda moga,
dala sam vam brata i dragoga.

⁸²⁸> Isto, 38-3

⁸²⁹> Đoko Jovanić, n.d. 579

⁸³⁰> AVII, 796,40-3

Umor kao da je nestao. Ori se pjesma, trese se kolo, op dikac, naš je Lapac! A vrijeme zlovrijeme, »hrđavo i blatno. Voda, blato, snijeg, bura«.⁸³»

Moglo se i 10. novembra, kao i dva dana ranije u udbinsko - gračaćkim selima, i naslutiti i vidjeti da će rastanak divizije od Like imati i neprijatnih, ako ne i traumatičnih posljedica, ali u Srbu se ne govori o tome. Šute i trpe, trpe i pjevaju, najprije o Lici, koja je više nego li postojbina otaca:

Liko, majko, tri put si gorila,
al se Švabi nisi pomorila.

Zatim, ovog puta iz stroja »Matije Gupca«, gdje je bilo ponajviše dobrih pjevača, grunu pjesma novog smisla, nov sadržaj, svojevrsno otkrivanje raspoloženja i želja podstaknutih upravo saznatim o cilju marša:

Ide šesta i titovke heri,
svak ih pita: jeste l' proleter?

S divizijom se nije rastajala samo »pozadinska« Lika, već i znatan broj onih koji su nesebičnošću i smionošću omogućili da divizija uđe u red najboljih jedinica NOVJ: izdvojeni su i u Lici zadržani svi ozbiljnije narušenog zdravlja, svi još nezaraslih rana.

⁸³> Isto